

Islam en de Nederlandse krijgsmacht

prof. dr. J. Soeters, A. Boughmari, dr. R. Richardson*

Inleiding

Religie is terug van weggeweest. Pakweg twintig jaar geleden was men er in de westerse wereld van overtuigd dat de betekenis van godsdienst steeds kleiner zou worden. Sindsdien is godsdienst aan een opmerkelijke comeback begonnen. Bekend in dit verband is de constatering dat terroristische groeperingen tot niet zo heel lang geleden vooral geïnspireerd werden door politiek-economische verhoudingen (Rote Armee Fraktion, Verlichte Pad), terwijl de meest angstaanjagende groeperingen van dit moment zich vooral op religieuze motieven baseren (IRA, Al Qaida, Leger des Heres in Uganda).

In nagenoeg alle conflicthaarden waarin de Nederlandse krijgsmacht momenteel acteert, spelen religieus geïnspireerde spanningen een rol. Wereldwijd beleven steeds meer mensen hun godsdienst intenser dan enige decennia geleden. Dat geldt voor christenen net zozeer als voor moslims en hindoes.¹

Religieuze diversiteit

Religie is ook om andere redenen opnieuw een belangrijke maatschappelijke factor geworden. Dat heeft te maken met de migratie van de afgelopen decennia. Momenteel is de religieuze diversiteit in Nederland groter dan ooit. Van de 16 miljoen Nederlanders is een heel groot gedeelte niet-belijdend, een fors gedeelte katholiek

en protestant, maar relatief nieuw is het grote aantal mensen met een islamitische achtergrond: dat loopt op tot ongeveer 1 miljoen. Dat is ruim zes procent van de bevolking, maar in de grote steden en onder jongeren is het percentage mensen met een islamitische achtergrond hoger.

Men hoeft geen sociale wetenschappen gestudeerd te hebben om te begrijpen dat getalsverhoudingen een belangrijke factor zijn bij het begrijpen van het gedrag tussen groepen mensen. De relatief rustige reactie van de Spaanse bevolking na de aanslagen in Madrid op 11 maart 2004 valt goeddeels te begrijpen uit het feit dat de 600.000 moslims in dat land van 40 miljoen inwoners als een niet-bedreigende factor worden beschouwd. Beneden een omvang van één tot drie procent wordt een 'afwijkende' groep meestal zonder veel problemen geduld.²

Maatschappelijk debat

Voor Nederland liggen die getalsverhoudingen anders, reden waarom de islam steeds vaker onderwerp van verhitte debatten is; en dat is des te meer het geval wanneer zich rampzalige gebeurtenissen voordoen, zoals

'Yèrèm nu yow' – 'Mogen onze zonden vergeven worden'

Youssour N'Dour, CD Egypt, 2004

de moord op Theo van Gogh. Juist vanwege die andere getalsverhoudingen is de 'islamofobie' in Nederland groter dan in Spanje en Italië zoals de kranten van 22 januari jl. wisten te melden.³

De krijgsmacht als maatschappelijk instituut bij uitstek kan zich aan deze debatten niet onttrekken. Want net

* J. Soeters is hoogleraar Bedrijfs- en Bestuurswetenschappen van de HDO i.o., A. Boughmari is opperwachtmeester van de Kmar, en R. Richardson is docent aan de HDO i.o. en tevens voorzitter van het Multicultureel Netwerk Defensie. Deze bijdrage kwam tot stand naar aanleiding van een bijeenkomst over ditzelfde onderwerp, die op 25 november op het IDL gehouden werd. Bij de totstandkoming van dit artikel hebben de hoofdkrijgsmachtrabbinen J. Boosman, dr. Arzu Wasti (Sabanci Universitesi, Istanbul) en de redactie van de Militaire Spectator nuttige suggesties gegeven.

¹ Zie b.v. M. Castells, *The Power of Identity* (sec. ed.), Oxford: Blackwell, 2004.

² Deze inzichten voeren terug op gedachten van oersocioloog Georg Simmel en zijn later voor het begrijpen van de effecten van personele diversiteit in organisaties uitgewerkt door organisatiesociologe Rosabeth Moss Kanter.

³ An., Islamofobie hier heviger dan elders. *Niederlander negatiever dan Spanjaard, de Volkskrant*, 22 Januari 2005.

zoals het Nederlandse voetbalelftal minstens twee voetballers met een islamitische achtergrond in zijn basisopstelling heeft, heeft de Nederlandse krijgsmacht militairen van islamitische komaf in haar gelederen.

Bovendien, en dat is een tweede belangrijk punt, de Nederlandse krijgsmacht opereert tegenwoordig vaak in regio's waar de islam een belangrijke rol speelt. Beide zaken maken het onderwerp 'islam' voor de Nederlandse krijgsmacht van grote betekenis. In deze bijdrage willen wij dan ook aandacht aan dit specifieke onderwerp besteden.

Ten eerste willen wij ingaan op de vraag waarom religie voor mensen in het algemeen en voor militairen in het bijzonder steeds belangrijker wordt. Daarna willen wij aandacht vragen voor enkele bijzondere aspecten in de relatie tussen religie en samenleving, om vervolgens verder in te gaan op enkele specifieke kenmerken in de relatie tussen de islam en de krijgsmacht.

Vervolgens presenteren wij enkele gegevens over de wijze waarop de krijgsmachten in de VS en Turkije – beiden NAVO-partners met grote defensieorganisaties – met religieuze diversiteit in het algemeen en met moslims in het bijzonder omgaan. Dat brengt ons aan het slot tot een aantal overwegingen en aanbevelingen voor de Nederlandse krijgsmacht.

Waarom is religie steeds belangrijker voor veel mensen?

De socioloog Ulrich Beck heeft zo'n vijftien jaren geleden gewezen op ontwikkelingen die hedendaagse samenlevingen tot zogenaamde 'risk societies' maken. Hij wees op toenemende onzekerheden die het hedendaagse leven kenmerken: economische onzekerheid als gevolg van flexibele arbeidsvormen en toenemende concurrentie in binnen- en buitenland, bestaansonzekerheden als gevolg van toenemende individualisering (afbraak welvaartstaat, scheidingen, trek naar de grote steden), en

**Nederlandse militairen passeren een moskee in een dorp
in Bosnië-Herzegovina, circa 1995** (Foto AVDKM, P. van Bastelaar; collectie IMG/KI)

onzekerheid voor wat betreft zingeving vanwege het afbrokkelen van de 'grote politieke verhalen' (communisme, verzuiling).

Het lijkt er op dat vooral de laatste ontwikkeling gecompenseerd wordt door de hernieuwde betekenis die godsdienst in het leven van veel

mensen heeft gekregen. Deze hernieuwde betekenis – dit 'nieuwe grote verhaal' – dient daarbij ook ter compensatie van de beide andere onzekerheden die zich op wereldwijde schaal voordoen. Voor de islam geldt dit in het bijzonder. Die godsdienst biedt niet alleen zekerheid op het vlak van zingeving, maar zeker ook op het ge-

bied van sociale zekerheid omdat armoedezorg een belangrijk onderdeel van de plichten van moslims vormt. Daar waar de staat als hoeder van de welvaart van mensen terugtreedt of altijd al afwezig is geweest, vormt de armoedezorg van godsdiensten, en van de islam in het bijzonder, een belangrijke compenserende factor.⁴

Godsdienst is en blijft daarnaast belangrijk voor mensen die toe zijn aan een nieuwe richting in hun leven. Mensen die ouders, familie en vrienden hebben verloren, mensen die beseffen dat zij 'in de mallemlen van het moderne, westerse leven' weinig tot hun recht komen, maar ook mensen die 'alles al gezien' hebben, kunnen via godsdienst weer tot hun recht komen.

Opvallend in dit verband is het relaas van de Senegalese zanger Youssour N'Dour. Deze artiest uit Dakar is zijn carrière bescheiden begonnen met het opnemen van cassettebandjes met muziek en zang in het Wolof, de lokale taal in Senegal. Vervolgens ontdekt in Frankrijk en Europa nam hij muziek in het Frans op, waarna zijn doorbraak in Amerika volgde. Aldus bereikte hij de status van een in het Engels zingende wereldster, die zich in de hoedanigheid van VN-ambassadeur tevens ontpopte als pleitbezorger van de armen in de wereld. Kennelijk bevredigende hem dit onvoldoende, want zijn volgende project was het opnemen van de CD 'Egypt', nu weer in het Wolof, en deze keer ging de muziek over de islam en de wijze waarop die in Senegal een eigen karakter heeft gekregen. Van popster tot belijdend gelovige, dat zou twintig jaar geleden niet zo gemakkelijk voorstelbaar zijn geweest. Een eigentijdse Franciscus van Assisië zou men kunnen zeggen; een Franciscus die met zijn muziek grote aantallen mensen – in het Westen en in de Derde Wereld – aanspreekt en inspireert.

Religie en macht

Religie is ook belangrijk voor mensen omdat het een middel is om vooruit te komen in het leven, een middel om te

emanciperen, zo men wil: een middel om macht mee te verwerven. Dat punt hoeft weinig toelichting. De geschiedenis van de verzuiling in Nederland laat zien dat mensen door zich te bekennen tot een (godsdienstige) zuil beter onderwijs konden krijgen, meer claims in het openbaar bestuur konden doen gelden, en in het algemeen meer rechten konden verwerven.

Met een godsdienstige identiteit kan men verkiezingen winnen, regeringen vormen en topfuncties bereiken. Dat is overal in de wereld zo, ook van oudsher in Nederland.

Reflectie

Religie is tot slot in het bijzonder belangrijk voor militairen, omdat militairen – de laatste tijd steeds vaker – tijdens uitzendingen in levensbedreigende omstandigheden kunnen komen te verkeren. Juist in omstandigheden waarin de gedachte aan de dood zich aankondigt, neemt de behoefte aan godsdienstige reflectie toe. Juist bij sterfgevallen groeit de behoefte aan zorgvuldige rituelen, zingeving en religieus geïnspireerde handelingen. Dat geldt over de hele wereld, dat geldt voor elke religie, en dat geldt dus ook voor de islam, zoals bijgaande beschrijving van de begrafenisrituelen in de islam laat zien. Militairen met een islamitische achtergrond die bij uitzendingen in levensbedreigende omstandigheden komen te verkeren hebben het volste recht te mogen verlangen om op deze wijze na hun dood bejegend te worden.

Achtergronden

Overeenkomsten

De grote wereldgodsdiensten lijken veel op elkaar. Het is voor veel mensen met een christelijke achtergrond verrassend om moslims de voor hen belangrijke profeten te horen noemen: Abraham, Mozes, Jezus en – en natuurlijk ook – Mohammed.⁵ Het offerfeest – een van de twee grote feestdagen in de islam – heeft een oorsprong die christenen zeer bekend moet voorkomen; het is de herdenking van het dramatische offer dat God van Abraham (Ibrahim) verlangde.

De oorsprong van de godsdiensten is ook verbazingwekkend gelijk. Dat geldt voor de christelijke godsdiensten, maar er is ook een duidelijke verwantschap in het ontstaan van de islam en het christendom. Alle religies geven ook antwoord op dezelfde belangrijke zaken in het leven: de regulering van huwelijksbetrekkingen, de bejegening van mensen onderling, en vooral de omgang met vraagstukken van leven en dood.

Toch staan godsdiensten vaak op gespannen voet met elkaar. De talloze

4 Uiteraard geldt dit laatste meer in niet-westerse dan in westerse samenlevingen.

5 De genoemde bijeenkomst op het IDL werd geopend door een imam die met het noemen van de namen van deze profeten ('Vrede zij met hen') zijn bijdrage begon.

Dodenwassing en begrafenisgebed volgens de Islam

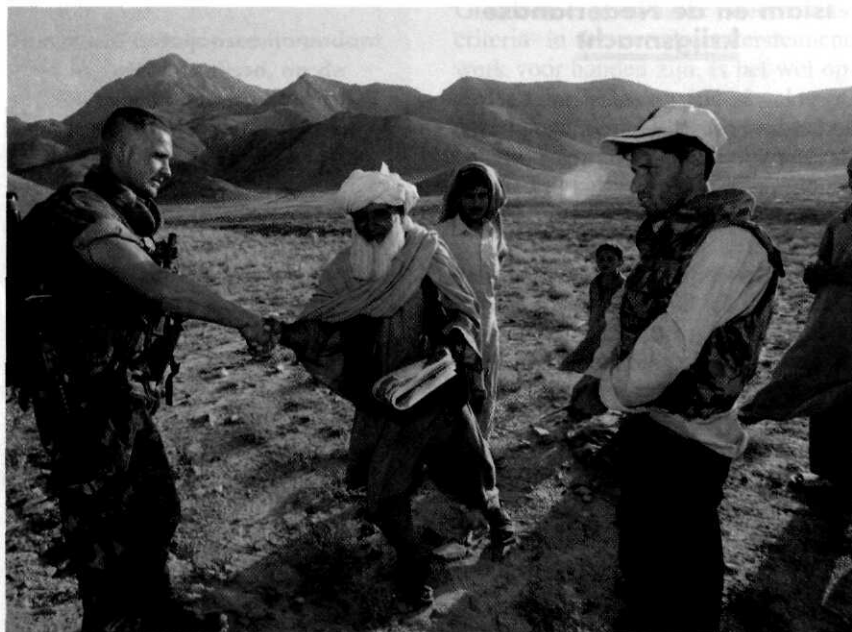
'En iedere ziel zal de dood proeven' (Soerat Aal 'Imraan: 185)

Volgens de leer der islam moet het lichaam zo snel mogelijk gewassen en begraven worden. Daarbij geldt een aantal specifieke voorschriften over hoe vaak te wassen (een oneven aantal keren, maar in ieder geval drie), hoe het lichaam te wassen (in welke volgorde), met welke middelen (lotusblad, zeep, kamfer of parfum), hoe de haren van vrouwen opgemaakt moeten worden, hoe het lichaam gewassen moet worden, hoe het bedekt moet worden, wie het lichaam mag behandelen (bij voorkeur familie, maar in elk geval moet een man een man verzorgen, en een vrouw een vrouw), hoe het met een kafan omwikkeld moet worden, en hoe er gebeden moet worden (de Salaat al-dzanaaza). Ten slotte zijn er specifieke voorschriften met betrekking tot de begrafenis zelf.

godsdienstoorlogen in de wereldsgeschiedenis getuigen daarvan. Ter verklaring hiervan wordt in de antropologie vaak verwezen naar 'the narcissism of minor differences': juist omdat men zoveel op elkaar lijkt, wil men zijn eigen uniciteit uitdragen en de belager daarvan bestrijden.⁶ Men treft dit mechanisme aan onder professionals (historici die niets van sociologen moeten hebben), onder stadsbewoners (de ene buurt tegen de andere), maar ook onder aanhangers van verschillende godsdiensten (protestanten versus katholieken, zoals nog altijd in Noord-Ierland het geval is; christenen tegenover moslims, en soennitische tegenover sji'itische moslims). Juist in tijden van spanning en schaarste – men denke weer aan de toenemende onzekerheden en concurrentie die de huidige samenlevingen kenmerken – worden de tegenstellingen en spanningen nog verder uitgebreid. Ook dit verschijnsel is van alle tijden, en geldt mensen overal ter wereld.

Godsdienstige tegenstellingen

Om die mogelijke spanningen als gevolg van godsdienstige tegenstellingen te reguleren, is er in de loop van de geschiedenis een aantal leerstukken ontwikkeld die kenmerkend zijn voor moderniserende en individualiserende samenlevingen. Die leerstukken hebben betrekking op de scheiding van kerk en staat, en op het uitgangspunt dat godsdienst eerst en

Nederlandse ISAF-militair begroet een local, Afghanistan, 2003

(Foto Mediacentrum KL; collectie IMG/KL)

vooral een privé-aangelegenheid is. De scheiding van kerk en staat is in – het van oudsher sterk religieuze – Nederland in de grondwet van 1848 tot stand gebracht.⁷ Hierdoor is de godsdienst als invloedrijke factor bepaald niet uit het staatsbestuur verdwenen (zie de Christen-Unie, het SGP en het CDA).

Maar die scheiding heeft er wel voor gezorgd dat godsdienstige herkomst geen factor van betekenis meer is bij het aanstellen van ambtenaren, noch bij de uitvoering van de rechtsspraak, de handhaving van wet- en regelgeving of de implementatie van overheidsbeleid. In de moderne samenleving is iedereen, ongeacht herkomst en gezindte, gelijk. Ook in het particuliere bedrijfsleven doet de godsdienstbeleving er doorgaans niet meer toe.⁸

In de islamitische wereld worden deze leerstukken niet overal op deze wijze toegepast. In landen als Pakistan, Iran en Soedan heerst de sharia, de rechtpraak op basis van de islam. Zelfs als de Sharia de uitkomst van een democratisch proces zou zijn (hetgeen bijvoorbeeld in Irak zou

kunnen gebeuren), is de inhoud ervan in westerse ogen niet acceptabel, omdat dit stelsel niet-moslims benadeelt en discrimineert.

Deze boodschap is met name in Turkije decennia geleden goed begrepen toen daar door Kemal Atatürk een ingrijpende hervorming van het staatsbestel werd ingevoerd. Sindsdien is in dit overwegend islamitische land de scheiding van kerk en staat een onwrikbaar uitgangspunt voor de inrichting van de staat gebleken.

Maar ook onder woordvoerders en intellectuelen in de zojuist genoemde landen – en met name in Iran – wordt het standpunt gehuldigd dat godsdienst eerst en vooral een privé-aangelegenheid is, dat voor de staat elke burger gelijk moet zijn en dat geloof niet tegengesteld is aan tolerantie.⁹ De Iraanse Nobelprijswinnares Shirin Ebadi weet dit standpunt eveneens over het voetlicht te brengen, waarbij ze bovendien de fundamentele gelijkheid van mannen en vrouwen benadrukt. Het lijkt er op dat dit – dissidente – geluid tegen 'religieuze despotisme' steeds meer gehoor krijgt, ook in Iran.

⁶ A. Blok, *Honour and violence*, Cambridge: Polity Press, 2001, hoofdstuk 7.

⁷ P. de Rooy, *Republiek der rivaliteiten. Nederland sinds 1813*, Mets & Schilt, Amsterdam, 2002.

⁸ Doorgaans, want er zijn wel uitzonderingen, zoals het softwarebedrijf Baan dat uitsluitend werknemers met een protestantse achtergrond aanstelde.

⁹ Hier moet met name Abdolkarim Soroush genoemd worden. Zie bijvoorbeeld zijn opstel: 'Verdraagzaamheid en bestuur: een verhandeling over religie en democratie', in: M. Sparreboom, *Religie en moderniteit*, De Geus, 2004, 183-221. Zie ook: B. Ghamari-Tabrizi, 'Contentious public religion: two conceptions of Islam in revolutionary Iran: Ali Shari'ati and Abdolkarim Soroush', *International Sociology*, 2004, 19, 504-523.

Islam en de Nederlandse krijgsmacht

De vraag is wat dit alles met de Nederlandse krijgsmacht te maken heeft. Het antwoord op deze vraag is eenvoudig en driedelig.

Grondwet

Ten eerste zijn alle Nederlanders krachtens de Grondwet op gelijke voet in openbare dienst benoembaar. Deze bepaling geldt ook voor de krijgsmacht. Vrouwen worden sinds ongeveer vijftientig jaar niet meer van militaire posities uitgezonderd, en op dezelfde wijze zijn alle burgers met een Nederlands paspoort binnen leeftijdsgrenzen principieel geschikt om bij de Nederlandse krijgsmacht in dienst te treden.¹⁰ Wanneer zou blijken dat de Nederlandse krijgsmacht op enigerlei wijze bij de aanname en het ontslag van personeel de hand zou lichten aan dit grondrecht, zou er sprake zijn van discriminatie, hetgeen politiek en maatschappelijk onaanvaardbaar is en voor de rechter aangevochten zou kunnen worden.

Werving

Daarnaast is er de zogenaamde 'business case'.¹¹ De krijgsmacht moet alle mogelijke talenten voor de vervulling van haar functies kunnen aanboren. Er is geen bevolkingsgroep die overgeslagen kan worden, omdat in de slag om de – jonge – werknemer elk potentieel benut moet kunnen worden.

Dit wervingsaspect heeft een kwantitatieve kant ('handjes werven'), maar ook een kwalitatieve kant (de 'besten' werven). In een samenleving waar de meeste mensen over een jaar of tien waarschijnlijk in een ziekenhuis door een vrouwelijke Turks-Nederlandse arts zullen worden behandeld, zal ook het talentmanagement van de krijgsmacht aan Nederlanders met een islamitische achtergrond niet voorbij kunnen gaan.¹²

Kennis opdoen

Ten slotte is er nog een operationeel argument dat wijst op het belang van de relatie islam en krijgsmacht. Zoals

gezegd, opereert de Nederlandse krijgsmacht steeds vaker in gebieden waar de islam op de een of andere wijze een rol speelt, al was het maar omdat de lokale bevolking in Bosnië, Irak en Afghanistan overwegend moslim is. Ook in het vroegere operatiegebied Kosovo en in een mogelijk toekomstig operatiegebied in Soedan is dit het geval. Dit is een belangrijk punt.

Studies in het bedrijfsleven laten zien dat in zogenaamde 'emergent markets' juist die bedrijven goed scoren die in staat zijn om door te dringen in de lokale omstandigheden. Daarbij maken die succesvolle bedrijven gebruik van uitgebreide contacten met de lokale bevolking, die zij ontwikkelen op basis van een diepgaande

kennis van de lokale cultuur, machtsverhoudingen en historische ontwikkelingen. Alle westerse rationaliteit, technologie en know-how op marketinggebied ten spijt, worden succes-

¹⁰ Uiteraard kan wel afwijzing plaatsvinden op grond van gebleken ongeschiktheid qua opleiding, fysieke en psychische gesteldheid e.d. Afwijzingen kunnen bij de rechter aangevochten worden.

¹¹ J. Soeters en J. van der Meulen (eds.), *Managing diversity in the armed forces*, Tilburg UP, Tilburg, 1999.

¹² Deze voorspelling kan men afleiden uit de grote aantallen vrouwelijke studenten die tegenwoordig de collegezalen van de medische faculteiten in Nederland bevolken (duidelijk meer dan 50 procent), en uit het feit dat die vrouwelijke studenten grote aantallen allochtone vrouwen tellen. Overigens is in Turkije minstens de helft van de hoogleraren en artsen van het vrouwelijke geslacht.

De nieuwe bataljonscommandant SFIR 4, overste Mattijse, en de oud bataljons commandant SFIR 3, overste Van Harskamp, op bezoek bij een van de lokale sjeiks. Voordat de het gebouw waar de stamhoofden samenkomen word betreden dienen de schoenen eerst uit getrokken te worden

(Foto AVDKM, R. Mol; collectie IMG/KL)

maakten van hun contacten met de lokale bevolking dan hun West-Europese collega's, zoals Nederlanders, Duitsers en Engelsen.

Ofschoon er geen harde effectiviteitscriteria in het vredesondersteunend werk voor handen zijn, is het wel opvallend dat de Turken in Kaboel nagevoel geen aanvallen te verwerken hebben gekregen, en de westerse troepen nadrukkelijk wel.¹⁴ De boodschap van dit alles is duidelijk: wanneer westerse krijgsmachten, zoals de Nederlandse, militairen met een islamitische achtergrond in de gelederen hebben kunnen zij daarvan in de meest operationele zin 'profiteren' bij vredesondersteunende missies in islamitische regio's. Het is dan alleen nog maar zaak om dat 'profijt' ook daadwerkelijk te benutten.

volle bedrijven in niet-westerse omstandigheden vooral gekenmerkt door dit specifieke comparatieve voordeel.¹³

Er is weinig reden om aan te nemen dat dit voor de krijgsmacht anders ligt. Een studie naar Nederlands-Turkse militaire samenwerking in Kosovo en Kaboel liet zien dat de Turken nadrukkelijk meer werk

¹³ T. London en S.C. Haart, 'Reinventing strategies for emerging markets: beyond the transnational model', *Journal of International Business Studies*, 2004, 35, 350-370.
¹⁴ J. Soeters, E. Tanercan, A. Varoglu en U. Sigrì, Turkish-Dutch encounters in peace operations, *International Peacekeeping*, 2004, 11, 354-368 (ook in: *Militaire Spectator*, 2004, (jrg. 173), 129-144 en in: *Berliner Debatte Initial*, 2004, 15 -5/6, 121-131).

LEGERORDERS 1916. Deel A. 130

No. 130.

Koninklijk Besluit van 20 October 1916, Nr. 30.

Zie ook V. B. U. blz. 1.

Beëdiging van officieren, die den Mohammedaanschen godsdienst belijden.

Wij WILHELMINA, bij de gratie Gods, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de gemeenschappelijke voordracht van Onze Ministers van Oorlog en van Koloniën van 12 October 1916, IIIe Afd., No. 132, en van 17 October 1916, Afdeeling C¹, No. 25;

Hebben goedgevonden en verstaan:

te bepalen, dat officieren, die den Mohammedaanschen godsdienst belijden, op dezelfde wijze zullen zijn te beëdigden als de overige officieren van de landmacht, met dit onderscheid evenwel, dat zij niet de twee voorste vingers van de rechterhand zullen opsteken, en dat de woorden: „Zoo waarlijk helpe mij God Almachtig”, voor hen zullen worden vervangen door de woorden: „wAllahi, dat zweer ik bij Allah, den Almachtige”.

Onze Ministers van Oorlog en van Koloniën zijn, ieder voor zooveel hem betreft, belast met de uitvoering van dit Besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Justitie.

's Gravenhage, 20 October 1916.

WILHELMINA.

De Minister van Oorlog,
BOSBOOM.

De Minister van Koloniën,
TH. B. PLEIJTE.

Koninklijk Besluit uit 1916 (KB document; collectie IMG/KL)

Beleid in krijgsmachten van andere landen: de vs en Turkije¹⁵

Religieuze diversiteit in krijgsmachten is natuurlijk niets nieuws¹⁶, de omgang met de islam ook niet. Zelfs de Nederlandse krijgsmacht heeft al langer ervaring met de islam binnen haar geledingen, met name in de tijd toen Indonesië een Nederlandse kolonie was. Op de KMA waren islamitische gebedsdiensten in die tijd geen uitzonderlijk verschijnsel, kon de officierseed sinds 1916 op Allah afgelegd worden en werden in 1921 vier islamitische feestdagen op dezelfde voet als christelijke en joodse feestdagen erkend.¹⁷

Sinds de onafhankelijkheid van Indonesië heeft het onderwerp hier echter aan belang ingeboet. De krijgsmachten in landen als de Verenigde Staten en Turkije hebben meer recente ervaringen en meer uitgewerkt beleid wat betreft de omgang met de Islam.

De Verenigde Staten

In de Amerikaanse krijgsmacht is het percentage moslims betrekkelijk gering: ongeveer een half procent van de totale personeelsbezetting belijdt actief het islamitisch geloof (ter vergelijking: niet-religieus is zo'n 25 tot 30 procent, protestants zo'n 50 procent). Dat is een betrekkelijk klein aandeel. Maar er zijn evengoed toch 12 full-time imams (Muslim chaplains) aangesteld; er zijn voorts speciale islamitische gebedsruimten beschikbaar en in vredestijd zijn er op verschillen-

de momenten op de dag mogelijkheden tot bidden. Verder zijn er aparte maaltijden in vredestijd en wordt er aandacht besteed aan de Iftar (de traditionele maaltijd ter beëindiging van het vasten), terwijl er 'in het veld' in ieder geval koosjere en vegetarische maaltijden beschikbaar zijn.

Baarden en hoofddoeken zijn niet toegestaan, omdat dat zou kunnen interfereren met veiligheidsstandaarden en de standaard hoofdbedekking. In de

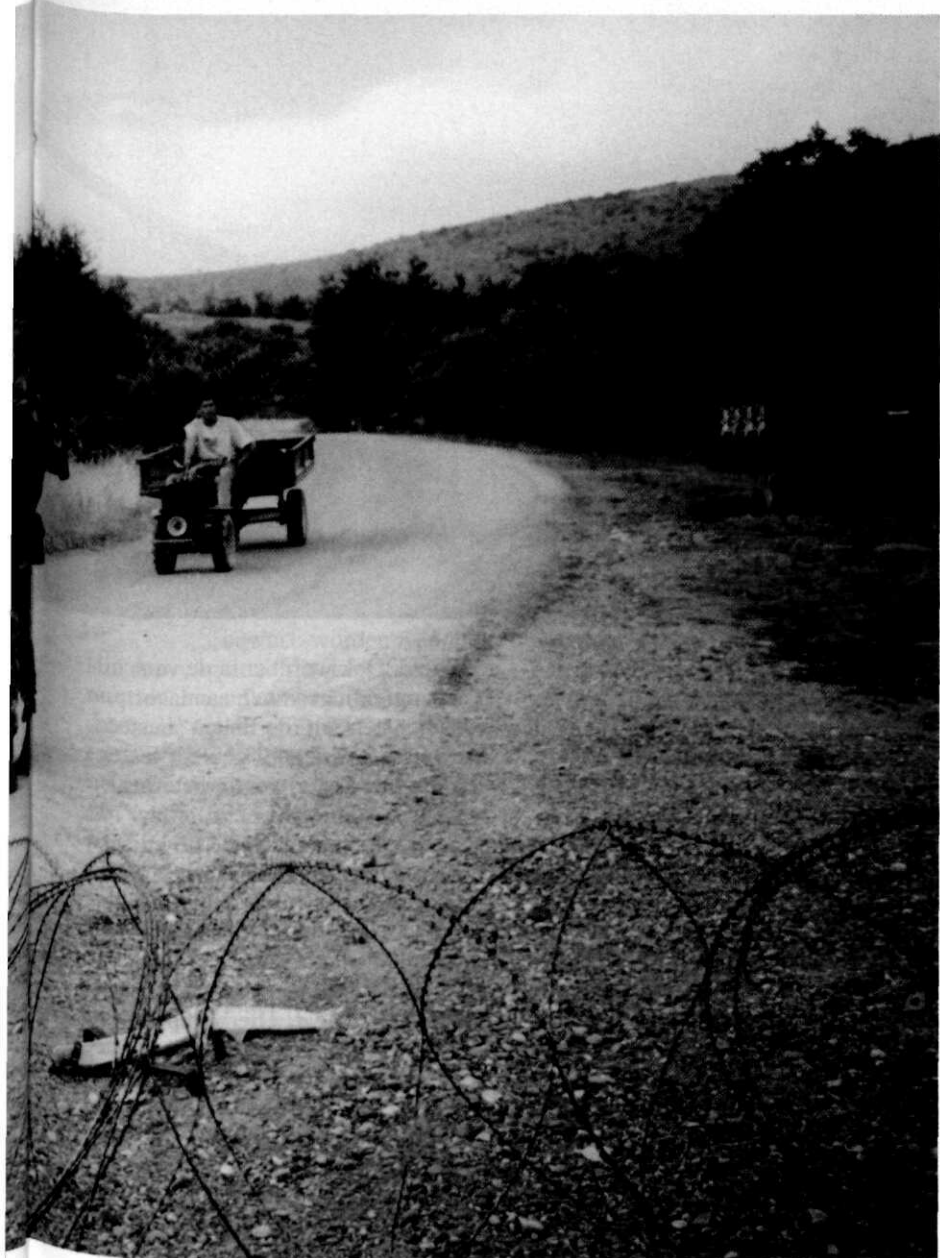
krijgsmacht van de VS is men door-drongen van het besef dat religie, moraal en mentale 'gereedheid' met elkaar verbonden verschijnselen zijn. Aan godsdienst te veld wordt dan ook veel aandacht besteed, maar dat gebeurt op een zodanig neutrale ('non-denominational') manier dat iedereen er inspiratie uit kan putten.¹⁸ Op opleidingsinstituten is er volop gelegenheid om zich te verdiepen in de islam of in wereldgodsdiensten in het algemeen.

¹⁵ Gegevens voor deze paragraaf zijn verkregen door bemiddeling van prof. dr. Ch. Moskos and kol. Glen Bloomstrom van de US Army en van kol. b.d. dr. A. Varoglu van het Turkse leger.

¹⁶ Bijvoorbeeld A. Peled, *A question of loyalty. Military manpower policy in multi-ethnic states*, London, 1998.

¹⁷ P. Groen en W. Klinkert (red.), *Studeren in uniform. 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003*, SDU Uitgevers, Den Haag, 2003, met name pagina's 196 en 575.

¹⁸ T.D. Moorer, 'Military recognizes religious needs of personnel', *The New York Amsterdam News*, 26 September 2002.

Gele Rijders voeren een persoonscontrole uit bij een checkpoint in de omgeving van Velica Hoca, Kosovo, 1999

(Foto M. Meindertsma; collectie IMG/KI)

eigen initiatief gemakkelijk imams buiten de militaire wereld kunnen ontmoeten.

Alleen in oorlogstijd (voor de laatste keer tijdens de Korea-oorlog!) gaan er officieel imams met de troepen mee. Tijdens vredesmissies kan er incidenteel wel een imam bij de troepen zijn, maar dan is de godsdienstige competentie slechts secundair van belang omdat de hoofdfunctie van de betreffende persoon iets anders is (genist, instructeur, verbindelaar, tolk). De eventueel in de manschappen aanwezige dienstplichtige imams verlenen tijdens de missies alleen standaarddiensten bij de bijzondere gelegenheden (Suikerfeest, Offerfeest), en dat gebeurt op een zodanig wijze dat er geen controverse over de verschillende subdenominaties kan ontstaan.

In Bosnië en Kosovo werden ook wel imams uit de buurt in de compounds binnengelaten om dergelijke diensten te verzorgen; in Afghanistan gebeurde dat echter niet. Ofschoon de Turkse krijgsmacht voldoende ruimte aan godsdienstbeleving biedt, blijkt uit alles dat in de Turkse defensieorganisatie strak de hand wordt gehouden aan de scheiding van godsdienst en staat.

Wat te doen in de Nederlandse krijgsmacht?

Tot nog toe geen islamitische geestelijke verzorging

De Nederlandse krijgsmacht kent een ver doorgevoerde, professionele geestelijke verzorging voor het protestantisme, het rooms-katholicisme, het humanisme, de joodse godsdienst en

Turkije

In Turkije, zelf een overwegend islamitisch land, zijn op militaire complexen ook gebedsruimten en moskeeën aanwezig, en kan er overdag gebeden worden op voorwaarde dat de dienst dat toelaat. Dat laatste is voor Turkse militairen niet zo problematisch omdat men de opvatting huldigt dat 'dienstplicht is als het dienen van God'. Christelijke en joodse militairen (veelal dienstplichtigen) kunnen op feestdagen vrij krijgen en

worden in de gelegenheid gesteld om te gaan bidden in kerken en synagogen in de omgeving van de kazernes.

Met voeding wordt rekening gehouden maar hoofddoeken zijn weer niet toegestaan, ook niet voor de echtgenotes van de officieren die in militaire wooncomplexen wonen. Men is weinig toeschietelijk met het leveren van geestelijke verzorging in militair verband, waarbij men uitgaat van de gedachte dat belijdende militairen op

het hindoeïsme. Geestelijke verzorging voor militairen met een islamitische achtergrond is echter nog altijd niet beschikbaar, met name omdat de verschillende islamitische subdenominaties nog niet tot een gezamenlijke afvaardiging hebben weten te besluiten.

Dat laatste punt wordt als eis door het departement gesteld, maar men kan zich afvragen of dat een realistisch en eerlijk verlangen is. Als men uitgaat van de gedachte dat imams ook in deeltijd en tijdelijk aangesteld kunnen worden, wordt het mogelijk om imams van verschillende subdenominaties en uit verschillende landen van herkomst aan te stellen. Dan kan de eis van het departement aanmerkelijk verzacht worden, en kan er praktischer met dit vraagstuk worden omgegaan, op dezelfde manier als bijvoorbeeld de Nederlandse politie dat doet. Ook het beperken van de dienstverlening tot standaarddiensten, zoals dat in de Turkse krijgsmacht gebeurt, kan het vraagstuk van de subdenominaties meer hanteerbaar maken.

Voorlopig echter neemt de joodse militaire geestelijke verzorging de taken waar.¹⁹ Daarbij gaat om: het scheppen van de voorwaarden waardoor islamitische militairen aan hun religieuze verplichtingen kunnen voldoen, het begeleiden van leidinggevenden bij de uitvoering van de bestaande regelgeving, het afleggen van pastorale bezoeken, en tenslotte het begeleiden van islamitische militairen die in hun werk met – helaas nog altijd voorkomend – ongewenst gedrag gecon-

fronteerd worden (discriminatie, racisme).²⁰

De rabbijnen doen wat zij kunnen, maar zij stellen zich op het standpunt dat zij waar het om geloofsinhoudelijke zaken gaat, moeten terugtreden. Ofschoon het volume van hulpvragen door islamitische militairen substantieel is, vinden deze militairen zelf de drempel soms te hoog om bij de rabbijn (of de dominee of aalmoezenier) aan te kloppen. Terwijl zij toch regelmatig in situaties terechtkomen waarin zij voor hun eigen reflectie geestelijke verzorging nodig hebben: bijvoorbeeld bij zaken die bij de Kmar voorkomen, zoals uitzettingen van vreemdelingen en missies waarin men massagraven moet blootleggen.

Het is duidelijk dat het ontbreken van islamitische geestelijke verzorging in de ogen van alle betrokkenen een gemis is. In dit verband is het goed nieuws te kunnen vermelden dat de redactie van *Kernvraag* (een tijdschrift van de gv) sinds kort ook een militair met een islamitische achtergrond in haar geledingen telt.

De regelgeving wat betreft voeding, vrije dagen en mogelijkheden tot gebed is in de Nederlandse krijgsmacht – zeker op papier – afdoende

geregeld. Ook wordt er in de verschillende opleidingen wel aandacht aan godsdiensten en de islam besteed, hoewel de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat hier zeker wel verbetering en toespitsing mogelijk zijn. Maar de vraag is of alles ook in de praktijk zo wordt nageleefd als het in het beleid geformuleerd is. In de organisatie-wetenschappen is het al lang bekend dat implementatie van beleid belangrijker (en moeilijker!) is dan het vaststellen van beleid. Hierbij spelen de commandanten van het laagste tot het hoogste niveau een belangrijke rol.

Verantwoordelijkheid van commandanten

Commandanten dienen in hun eenheden te voorkomen dat er een 'clash' van stereotypen ontstaat, dat er gediscrimineerd wordt of dat mensen vernederd en beledigd worden. Hierbij moet men gevoelig zijn voor het punt waarop grappen overgaan in belediging en uitsluiting.²¹ Dit is uitermate belangrijk want in de islamitische wereld – en bepaald niet alleen daar – is 'de taal als een zwaard'. Nederlanders zijn op dit punt niet altijd even sensitief.

Commandanten moeten vertegenwoordigers van minderheidsgroepen op een positieve manier bejegenen en

¹⁹ Het hierna volgende is gebaseerd op een deel van de bijdrage van de hoofdkrijgsmachtrabbijn Boosman op de bijeenkomst van 25 November 2004.

²⁰ Voor een levendige beschrijving van dit laatste verschijnsel zie bijvoorbeeld L. Sion, *Changing from green to blue beret: Dutch peacekeepers in Bosnia and Kosovo*, dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam, 2004, hoofdstuk 8.

²¹ Voor het onderscheid tussen humor en belediging en hoe 'mannen in het leger' daarmee moeten omgaan, zij nogmaals verwezen naar de dissertatie van L. Sion.

Nederlandse militair in Bosnië, 1999

(Collectie IMG/KI)

wederzijds begrip kweken.²² Commandanten moeten zich ook echt bewust worden van het

feit dat religieuze diversiteit in organisaties een opkomend fenomeen is, en dat zij op dit punt een belangrijke rol te spelen hebben.²³ In dit verband is het bemoedigend op te merken dat een islamitische eedaflegging bij de Kmar enkele jaren geleden door een commandant mogelijk is gemaakt zonder dat daar formeel en actueel beleid voor bestond.

Commandanten moeten daarbij beseffen en benadrukken dat godsdienst slechts één aspect van iemands identiteit is, en dat iemands gedrag niet alleen verklaard kan worden uit iemands religieuze achtergrond. Voorts

moeten commandanten de gezamenlijkheid van alle militairen in de eenheid benadrukken; die gezamenlijkheid ligt in het Nederlandschap, het Nederlands militair zijn, dezelfde leef- en werkomstandigheden, en uiteraard dezelfde taakstelling. Met inachtneming en respect voor de verschillen, moeten de overeenkomsten binnen de eenheid (en uiteraard binnen het grotere militaire verband) de nadruk krijgen.

Conflicten uitpraten?

Zijn er dan toch conflicten, dan kunnen die bespreekbaar worden gemaakt. Op voorwaarde dat die gesprekken positief verlopen, kunnen conflicten leiden tot innovatie en bijstelling van de eigen denkkaders. In die zin kan men conflicten productief maken. Op die wijze kunnen conflicten leiden tot een respectvol pluralisme binnen de eenheid. Toch is het leiden van dergelijke gesprekken niet iedereen gegeven. Vandaar dat in de managementliteratuur de vraag gesteld wordt of het altijd zo verstandig is om te praten over zaken die emotioneel moeilijk liggen. Soms, zeker bij emotioneel beladen onderwerpen, schieten woorden tekort, en echt pijnlijke zaken – is ook onze ervaring – verzwijgen mensen liever.

Gelet op verschillende culturele achtergronden kunnen woorden verschillende betekenissen en contextuele achtergronden hebben, die niet voor iedereen even duidelijk zijn. Zelfs het idee dat je over alles moet kunnen praten wordt niet in alle culturen gedeeld. Daarom wordt in die managementliteratuur gesuggereerd dat het werken met visuele en esthetische uitingen (waar de krijgsmacht van oudsher goed in is: vaandels, parades, gezamenlijk zingen, feesten) een beter alternatief is dan de eeuwige wens om conflicten uit te praten.

Hoe dat ook zij, duidelijk is dat het omgaan met emotioneel beladen kwesties een precaire aangelegenheid is, waar commandanten zorgvuldig en sensitief mee om moeten (leren) gaan.²⁴

Ten slotte

Dit artikel is een compilatie van enkele bijdragen die tijdens de bijeenkomst over 'islam en de krijgsmacht' op 25 november 2004 op het IDL werd gehouden. Tijdens de korte discussieronde daarna spraken enkele toehoorders hun teleurstelling uit over het feit dat er zo weinig verteld was over het gevaar dat militairen met een islamitische achtergrond voor de krijgsmacht zouden kunnen vormen. In die vraag echode het tumult dat Nederland in de greep hield in de dagen na de moord op Theo van Gogh. Er werd verwezen naar de Nijmeegse Marokkaans-Nederlandse arabist die in zijn hoedanigheid van AIVD-functionaris informatie had laten lekken naar mensen die op het punt stonden een huiszoeking te krijgen.

Inderdaad is de AIVD wat zijn veiligheidsaspecten betreft vergelijkbaar met de politie en de krijgsmacht, en inderdaad moet men er niet aan denken dat een Nederlands militair een verhulde terrorist blijkt te zijn, die de eigen troepen in Afghanistan (of waar dan ook) verlinkt. Maar net zomin als een marineman die in een Orion cocaine vanaf de Antillen naar Nederland smokkelt representatief is voor al het marinepersoneel, is die Nijmegenaar representatief voor alle Marokkaans-Nederlanders, laat staan voor de Nederlandse moslims die uit andere landen afkomstig zijn.

Uiteraard moet de krijgsmacht zorgvuldig zijn bij de aanstelling van personeel (maar dat geldt voor alle personeel), en natuurlijk hebben alle militairen, vooral ook tijdens gevaarlijke uitzendingen, de taak om goed op elkaar te letten. Teveel vertrouwen kan immers net zulke desastreuze effecten hebben als teveel wantrouwen. Maar Nederlandse militairen met een islamitische achtergrond zijn net zo goed en betrouwbaar als elke andere militair van de Nederlandse krijgsmacht. Dat geldt voor de gehele groep, maar ook voor elk individu, en wel totdat – onverhoopt, maar ook niet waarschijnlijk – het tegendeel bewezen zou worden. ■

²² Voor uitgebreide exposés in dit verband verwijzen wij naar: N.M. Pless en Th. Maak, 'Building an inclusive diversity culture: principles, processes and practice', *Journal of Business Ethics*, 2004, 54, 129-147.

²³ D.A. Hicks, 'Spiritual and religious diversity in the workplace. Implications for leadership', *The Leadership Quarterly*, 2002, 13, 379-396. Zie ook: G.F. Bennett, 'Religious diversity in the workplace... an emerging issue', *Diversity Factor*, 2001, winter, 15-20.

²⁴ Het pleidooi om conflicten uit te praten staat in: D.A. Hicks (vorige noot); het pleidooi om het niet te doen staat in: M.A. von Glinow, D.L. Shapiro en J.M. Brett, 'Can we talk and should we? Managing emotional conflict in multicultural teams', *Academy of Management Review*, 2004, 29, 578-592.